

"به نام خدا"

یادداشت علمی:

مدل نوین آموزش تفکر انتقادی در مددکاری اجتماعی

نویسنده: سیده محبوبه غنائی

مددکار اجتماعی و کارشناسی ارشد مدیریت خدمات اجتماعی از دانشگاه علامه طباطبائی.

پاییز ۱۴۰۲

ورود تفکر انتقادی به حرفه مددکاری اجتماعی

در اواخر قرن ۱۸، رویکردهای انتقادی در خصوص عدم کاربردی بودن جامعه‌شناسی زمینه را برای شکل‌گیری و توسعه حرفه مددکاری اجتماعی فراهم نمود. مددکاری اجتماعی در مراحل آغازین بیش از هر چیز بر مداخلاتی که به مشکل‌گشایی منتهی می‌شدند، متمرکز بود و ضعف پایه‌های نظری برای مداخلات آن‌ها بارها از جانب جامعه‌شناسان مورد انتقاد قرار می‌گرفت (معارف‌وند به نقل از مانسون ۱۹۷۹).

پیامد اندیشه انتقادی در مددکاری اجتماعی

نکته قابل توجه این بود که مددکاران اجتماعی به جد و با اولویت در راستای یافتن راه‌حل‌های عملیاتی در حل مشکلات اجتماعی تلاش می‌کردند. این در حالی بود که جامعه‌شناسان معتقد بودند که مددکاران اجتماعی باید از روش‌های موجود یا ابداع شده در این رشته بهره بگیرند اما آنچه در واقعیت رخ داد چیز دیگری بود. مددکاران اجتماعی بدین جهت که حتی جامعه‌شناسی کاربردی را که عملیاتی‌ترین گرایش در رشته جامعه‌شناسی است برای پاسخ به اهداف حرفه مددکاری اجتماعی کامل و کافی ندیدند، از این رو از رشته‌های دیگری همچون روان‌شناسی و مردم‌شناسی نیز در ارائه نظریه و طراحی مدل توجه نمودند تا به خلاء موجود از نظر عملیاتی و کاربردی بودن نظریات و الگوها، پاسخ داده شود (معارف‌وند، ۱۳۹۷).

به عبارتی مددکاران اجتماعی در طراحی مدل‌ها و مداخلات تخصصی و بومی مددکاری اجتماعی علاوه بر استفاده از نظریات تخصصی رشته مددکاری اجتماعی، بواسطه ماهیت بین رشته‌ای بودن خود، از رشته‌هایی دیگری همچون روان‌شناسی، مردم‌شناسی و مدیریت نیز استفاده می‌نمایند و این گسترش، پیشرفت و بومی‌سازی حرفه را مدیون تفکر انتقادی مددکاران اجتماعی می‌باشد.

اهمیت تفکر انتقادی در حرفه مددکاری اجتماعی

تفکر انتقادی، برای مددکاران اجتماعی به این جهت ضروری است تا در بررسی جامعه و تأثیرات آن بر مردم و همچنین در مداخلات فردی به منظور مشارکت و تصمیم‌گیری مؤثر و در چارچوب اخلاقی مورد استفاده قرار گیرد (CASW, 2008; IASW, 2017; NASW, 2008).

همچنین با وجود پیچیدگی‌های زندگی امروزی و در نتیجه غیرقابل پیش‌بینی بودن برخی مسائل، باعث شده است تا پاسخگویی به نیازهای انسانی و حل مسائل و مشکلات آنان صرفاً با اتکاء بر رویکردها و مداخلات "از پیش طراحی شده"، امکان‌پذیر نباشد.

وضعیت موجود در خصوص پیچیدگی مسائل و نیازهای جامعه، احساس نیاز را جهت تغییر در عملکردهای از پیش طراحی شده فراهم نمود و ضرورت ارائه مداخلات تخصصی مبتنی بر خلاقیت و نوآوری را در پرداختن به پیچیدگی‌های نظم جدید جهانی، بیان نموده است. در این شرایط واضح و مبرهن است که عملکرد حرفه‌ای مددکاران اجتماعی صرفاً

بر اساس وظایف حرفه‌ای و مبتنی بر اصول و ارزش‌های اخلاقی، نگرشی "تقلیل‌گرایانه" به عمل مددکاری اجتماعی می‌باشد (Louise Samson, 2018).

در این زمینه خانم دکتر معارف‌وند نیز در سخنرانی روز ملی مددکاری اجتماعی خویش چنین بیان نمودند؛ مددکار اجتماعی که دارای صلاحیت حرفه‌ای است، به تفاوت و تنوع فرهنگی توجه دارد و به آن احترام می‌گذارد. دانش خود را به روز نگه می‌دارد و برای ارائه خدمات از مداخلات مبتنی بر شواهد استفاده می‌کند. مددکار اجتماعی صاحب صلاحیت قادر است از تفکر انتقادی در ارزیابی فعالیتهای حرفه‌ای خود بهره بگیرد، به معنای اینکه باید بتواند فعالیت‌هایش را به طور مستمر بازنگری کند و در مسیر ارتقای مهارت‌ها، دانش و نگرش‌های حرفه‌ایش تلاش کند (خبرگزاری بامپرس، کد خبر: ۵۳۲)^۲

وضعیت کاربردی و شناخت تفکر انتقادی در حرفه مددکاری اجتماعی در کشور

آقای دکتر منصور فتحی، استادیار مددکاری اجتماعی در دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی در مقاله‌ای تحت عنوان "عوامل مرتبط با مهارت‌های تفکر انتقادی (مورد مطالعه: دانشجویان دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی)" با اشاره به این که پرورش مهارت‌های تفکر انتقادی، یکی از رسالت‌های مهم نظام آموزشی و خصوصا نظام آموزش عالی محسوب می‌گردد، در بررسی عوامل مرتبط با تفکر انتقادی دانشجویان دانشکده علوم اجتماعی و مقایسه آن با دانشجویان مددکاری اجتماعی این دانشکده، دریافت که برنامه‌های آموزشی دانشگاه در پرداختن به تفکر انتقادی ناموفق بوده است. در نتایج حاصل از این پژوهش آمده است که بین معدل (عملکرد تحصیلی) و میزان تفکر انتقادی دانشجویان رابطه معناداری وجود ندارد، اما نکته جالب توجه آن است که میزان تفکر انتقادی در بین دختران به مراتب بیشتر از پسران است و همچنین تفکر انتقادی بین دانشجویان متأهل به مراتب بیشتر از دانشجویان مجرد می‌باشد. همچنین تفکر انتقادی بین دانشجویان در مقاطع مختلف تحصیلی متفاوت است، به این صورت که این نوع تفکر در بین دانشجویان دکتری بیشتر از دانشجویان در مقاطع کارشناسی و کارشناسی ارشد می‌باشد. همچنین یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که بین میزان مهارت‌های تفکر انتقادی دانشجویان رشته مددکاری اجتماعی با دیگر دانشجویان دانشکده علوم اجتماعی، تفاوت معناداری وجود ندارد (فتحی، ۱۳۹۷).

مفهوم عمل انتقادی در مددکاری اجتماعی

عمل انتقادی، به معنای مفهوم مددکاری اجتماعی نیست بلکه جزئی از مددکاری اجتماعی است و در واقع به عنوان مسیری برای تعالی در عملکرد و ارتقای تخصص از آن استفاده می‌گردد.

داشتن رویه و رویکرد انتقادی برای یک مددکار اجتماعی ضروری می‌باشد و صرف بهره‌مندی از آن در یک مرحله و گذر از آن نیست، زیرا انتقادپذیری ما را قادر می‌سازد تا دانشی که داریم، نوع مداخلات و روش مشارکت و مواجهه خود با مسئله و مراجعین‌مان را زیر سوال برده و به درک بهتر شرایط کمک کنیم. این رویکرد به ما کمک می‌کند تا

¹ Patricia Louise Samson, 2018

² <http://bamapress.ir/>

موقعیت‌ها را مداوم و مستمر ارزیابی نموده و به عمق مسائل نفوذ نموده و آنچه در زمینه‌های وسیع‌تر آشکار است، دست پیدا کنیم. این رویکرد یک پرسشگری در حال تغییر است که این فضا و احتمال را ایجاد می‌کند تا درک ما و مراجعین‌مان از مشکل و حل مسئله، تغییر کند. از جمله نگرش‌ها و عادات ذهنی در این روش تفکری؛ منصف بودن، کنجکاوی، انعطاف‌پذیری، احترام به افکار و اندیشه‌های متفاوت (دگراندیشی) و... می‌باشد.

تفکر انتقادی در رویکرد فلسفی

نوشته‌های سقراط، افلاطون، ارسطو و از فلاسفه جدید می‌توان به متیو لیپمن و پل اشاره نمود. این رویکرد متفکر انتقادی را دارای فطرت کنجکاوی، باز اندیش، کنجکاوی، منصف، آگاه می‌داند که دیدگاه‌های مختلف را درک می‌کند، قضاوت نمی‌کند و در اندیشه خویش دیگران را نیز مد نظر دارد.

مک پک (۱۹۸۱) تفکر انتقادی را میل و مهارت برای شرکت در یک فعالیت با شک و تردید بازتابی تعریف نموده است و انیس (۱۹۸۵) تفکر انتقادی را تفکری با قابلیت انعکاسی و معقول که بر تصمیم‌گیری در مورد این که چه چیزی را باید باور کرد یا انجام داد متمرکز است.

تفکر انتقادی در رویکرد روان‌شناختی

تفکر انتقادی از منظر رویکرد روان‌شناختی از دو جهت با دیدگاه فلسفی در تضاد است:

اول؛ روان‌شناسان شناختی خصوصاً آنان که در رویکرد رفتارگرایی بر پارادایم تحقیق تجربی، غوطه‌ور هستند بر چگونگی و نحوه تفکر افراد در مقابل این که چگونه می‌توانند و باید در شرایط ایده‌آل فکر کنند، تمرکز دارند (استنبرگ، ۱۹۸۶).

دوم؛ کسانی که در روان‌شناسی شناختی کار می‌کنند به جای تعریف تفکر انتقادی، با اشاره به ویژگی‌های متفکر انتقادی ایده‌آل و تعیین شاخص‌ها یا معیارهایی برای تفکر خوب، تمایل دارند تفکر انتقادی را با انواع اعمال یا رفتارهایی که متفکران انتقادی انجام می‌دهند تعریف کنند و به طور معمول در رویکرد روان‌شناختی برای تعریف تفکر انتقادی فهرستی از مهارت‌ها یا رویه‌هایی را که توسط متفکران انتقادی باید انجام شود، در نظر بگیرند.

از نظر رویکرد روان‌شناختی، فرایند تفکر انتقادی شامل:

- "فرایندهای ذهنی، راهبردها و استراتژی‌های جدیدی که مردم برای حل مشکلات استفاده می‌کنند و تصمیم‌گیری و یادگیری مفاهیم جدید می‌باشد".
- "دیدن هر دو طرف یک مسئله، پذیرفتن شواهد جدیدی که عقاید شما را تأیید نمی‌کند، استدلالی بی‌طرفانه، درخواستی که از طریق شواهد، مستندات و نتیجه‌گیری حاصل از حقایق موجود و حل مسائل و... ادعایی اثبات شدنی می‌باشد".

تفکر انتقادی در رویکرد آموزشی

از جمله ویژگی‌هایی که انجمن فلسفی آمریکا برای یک متفکر انتقادی ایده‌آل برشمرده است، داشتن طبیعتی کنجکاو، گشاده‌نظر، انعطاف‌پذیر و منصف است. در این تفکر، فرد متفکر دیدگاه‌های خود را تعلیق می‌کند و دیدگاه‌های دیگر را در نظر گرفته و بررسی می‌کند. در زمینه مواجهه رویکرد آموزشی به تفکر انتقادی، کسانی که در این حوزه فعالیت می‌کنند، می‌توان به بنجامین بلوم و همکارانش اشاره نمود. طبقه‌بندی بلوم و همکارانش سلسله مراتبی است و با "درک" در پایین و "ارزیابی" در بالا، تفکر انتقادی را ارائه و آموزش می‌دهند (کندی و همکاران، ۱۹۹۱). مراحل آموزش تفکر انتقادی از دیدگاه بلوم و همکارانش عبارت است از:

۱. ارزیابی؛ معیارها و استانداردهای ارزیابی و فرآیند قضاوت در مورد ارزش موقعیت فرد یا خود فرد.
 ۲. سنتز؛ کار کردن با هم (ترکیب جدید) و با هدف ایجاد الگویی متشکل از قطعاتی که قبلاً وجود نداشت.
 ۳. تحلیل و بررسی؛ تجزیه داده‌ها و اطلاعات به اجزای تشکیل دهنده آن و سپس بررسی عناصر، اصول و روابط بین آن‌ها.
 ۴. کاربرد؛ استفاده از آموخته‌ها در موقعیت‌های واقعی زندگی.
 ۵. درک مطلب؛ درک تحت الفظی از طریق فرآیندهای انعکاسی و تفسیری.
 ۶. دانش؛ یادآوری ارتباط و قضاوت مبتنی بر آموخته‌های علمی و تخصصی
- مزیت رویکرد آموزشی این است که بر خلاف سنت‌های فلسفی و روانشناختی مبتنی بر سال‌ها تجربه کلاسی و مشاهدات چگونگی یادگیری دانشجویان و توانمندی آنان در انتقال مهارت تفکر انتقادی در عمل (موقعیت‌های واقعی مواجهه با مراجعین) می‌باشد (استرنبرگ، ۱۹۸۶).

فاکتورهای اساسی تفکر انتقادی در مددکاری اجتماعی

از جمله مواردی که امکان تغییر، خلاقیت و نواندیشی را در مددکاری اجتماعی فراهم می‌نماید توانایی بهره‌مندی از تفکر انتقادی و عمل مبتنی بر شایستگی می‌باشد که این دو فاکتور نشان‌دهنده ترکیب ویژه‌ای از نظریه و عمل مددکاری اجتماعی می‌باشد (پونرت و اس‌وینسون، ۲۰۱۶).

لوئیز سامسون (۲۰۱۸)، تفکر انتقادی در مددکاری اجتماعی را فراتر از یک هدف یا نتیجه دانست و آن را به عنوان تفکری شناختی و عاطفی توصیف نمود که برای دستیابی به نتیجه بهتر باید مهارت‌های کلیدی در تفکر انتقادی؛ رفتارها و نگرش‌های (گرایش‌ها) لازم را کسب نمود که تحت عنوان اجزای مهم در تفکر انتقادی شناسایی شده‌اند (CASWE, 2008; Chin & May, 2015; IASSW, 2016; CSWE, 2015).

³ Ponnert & Svensson, 2018.

*عناصر شناسایی شده توسط کارشناسان مددکاری اجتماعی در مورد تفکر انتقادی

نگرش‌ها	مهارت‌ها	مطالعه دلفی / نویسنده
<ul style="list-style-type: none"> • کنجکاو • دارای قوه قضاوت سلیم • حقیقت جویی • اعتماد به نفس در استدلال • نگرش باز (روشنفکر) • نگرش تحلیلی • نگرش سیستمی 	<ul style="list-style-type: none"> • تفسیر • استنباط • خود تنظیمی • ارزیابی • توضیح • تحلیل و بررسی 	<p>Facione, P (1990): تفکر انتقادی: دستورالعمل تفکر انتقادی کارشناسان برای اهداف آموزشی و ارزیابی</p>
<ul style="list-style-type: none"> • اعتماد به نفس • دیدگاه مفهومی • خلاقیت • انعطاف پذیری • کنجکاوی • یکپارچگی فکری • بینش • نگرش باز • استقامت • انعکاس 	<ul style="list-style-type: none"> • تجزیه و تحلیل منطقی • بکارگیری استانداردها • مبارزه با رفتارهای تبعیض آمیز • جستجوی اطلاعات • استدلال منطقی • پیش بینی و تبدیل دانش 	<p>شفر، بی و روبنفلد، م (۲۰۰۰). دستورالعمل تفکر انتقادی در پرستاری</p>
<ul style="list-style-type: none"> • ذهن باز • استقامت • انعطاف پذیری • خلاقیت • یکپارچگی فکری • صبر • ماندگاری • فروتنی / خودشناسی • کنجکاوی • شک و تردید منطقی 	<ul style="list-style-type: none"> • ارزیابی • تحلیل و بررسی • سننر (ساخت/هم نهاد) • تشخیص • استدلال منطقی • استفاده از شواهد • تصمیم گیری مبتنی بر اخلاقی • انعکاس • داوری / قضاوت حرفه ای 	<p>سامسون، پی (۲۰۱۸). تفکر انتقادی در آموزش مددکاری اجتماعی: مطالعه دلفی از دید اعضای هیئت علمی مددکاری اجتماعی</p>

⁴ Scheffer, B., & Rubenfeld, M. 2000.

<ul style="list-style-type: none"> • نگرش علمی (جبر، اعتدال گرایی، تجربه گرایی) 	<ul style="list-style-type: none"> • توانایی نقد دیگران و نظارت بر تفکر خود (بصورت منطق) • سوال کردن • ادغام (نظر و عمل) • تحلیل عمیق • تحمل پذیری • پیچیدگی • ارتباط شفاف • تفکر کل نگر 	
---	--	--

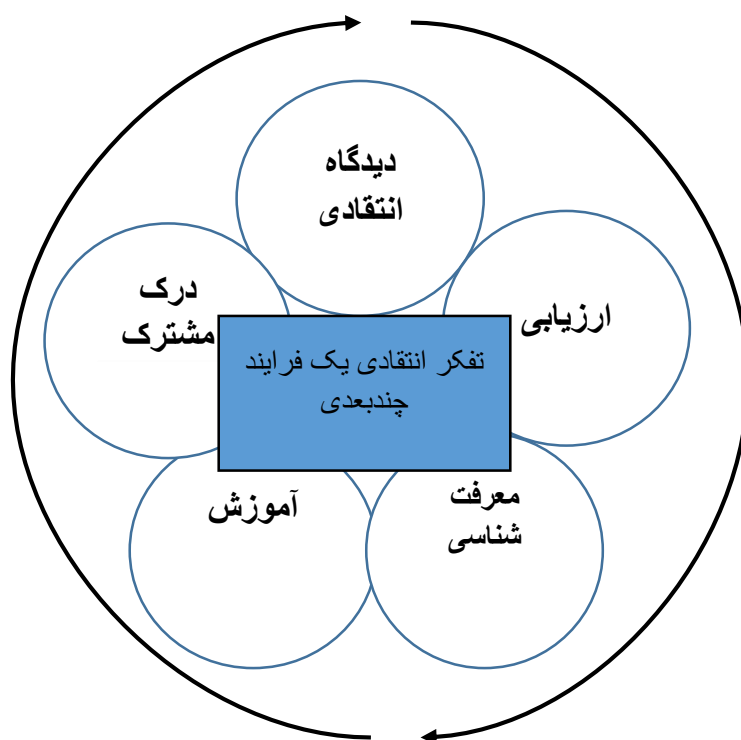
آموزش تفکر انتقادی در مددکاری اجتماعی

لوئیز سامسون در پژوهش خود که به روش دلفی و با حضور ۲۸ متخصص و استاد باتجربه مددکاری اجتماعی از ۸ ایالت در کشورهای (امریکا، کانادا و بریتانیا) که در کالج‌های معتبر مددکاری اجتماعی شاغل می‌باشند انجام داده است، یافته‌های خود را در مورد آموزش تفکر انتقادی به مددکاران اجتماعی در یک جدول چنین ارائه داده است:

جدول روش‌های آموزشی در مددکاری اجتماعی

عوامل مؤثر بر آموزش تفکر انتقادی	آموزش راهبردها/روش‌هایی که از تفکر انتقادی حمایت می‌کنند	
تنظیمات/محیط یادگیری	روشها و استراتژیهای توسعه تفکر انتقادی در مددکاری اجتماعی	روشهای تدریسی پیشنهادی در حمایت از ایجاد تفکر انتقادی
اندازه کلاس	حوادث بحرانی / ایجاد رویدادهای محرک	نقشه مفهومی
تربیت مربی، مهارت‌ها، و سطح تجربه	انعکاس / بازتاب انتقادی	یادگیری نظامند (محتوا دوره/وظایف ارزیابی)
نگرش مربیان نسبت به تفکر انتقادی	یادگیری متوالی/داربست	یادگیری بر پایه مشکلات؛ یادگیری مبتنی بر تحقیق
دانش قبلی دانشجویان	بحث و برنامه ریزی برنامه درسی با دانشجویان (مشارکتی)	استفاده از تجربیات زندگی واقعی در حمایت از تفکر انتقادی
تعامل بین دانشجویان و اساتید	معضلات اخلاقی	مربیگری همتایان
تاکید بر ساختار دانش	استفاده از رویدادهای بحث‌برانگیز	فعالیت‌ها و تکالیف آنلاین
فضاهای یادگیری مشارکتی	تالارهای بحث و گفتگو	رویکردهای مطالعه موردی
فضاهای امن	استفاده از شبیه‌سازی	فعالیت‌ها و تکالیف مبتنی بر تجربه
اعتماد به نفس و اشتیاق مربی	یادداشت‌های روزانه / زندگی‌نامه‌ها / رزومه	مناظره‌ها / مجادلات / فعالیت‌های استدلالی
آموزش فعال و هدفمند مربیان در زمینه تفکر انتقادی	آموزش روش موردی	بحث‌های باز و موضوعی
رویکرد دانشجو محور به آموزش و یادگیری	سمینارهای یکپارچه و تمرینات میدانی	حوادث بحرانی
استفاده از سؤالات / سؤال سقراطی به عنوان ابزار آموزشی	یادگیری چندوجهی، هنر ادغام، نوشتن و تجربیات میدانی	فعالیت‌های هدفمند در ترویج تفکر عمیق
ترکیب انواع فعالیت‌های یادگیری فعال، تکالیف، پروژه‌ها، و غیره، در کلاس درس و فراتر از آن در سراسر رشته‌ها	سناریوهای ایفای نقش؛ نمونه‌های زندگی واقعی	حل خلاقانه مسئله
	استفاده از شواهد و مدارک علمی و اصولی در انجام تمرین	تدریس مشترک؛ تدریس تیمی؛ IPE

نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که تفکر انتقادی یک فعالیت کل‌نگر و چند بعدی است (شکل شماره ۱) و آن را فراتر از یک بینش صرفاً شناختی برشمرده، بدین معنا که ریشه‌های دستیافتن به این توانایی را علاوه بر معرفت‌شناسی در امر تعلیم و تربیت معرفی نموده است و همچنین به ابعاد دیگری در فهم تفکر انتقادی از جمله؛ درک مشترک، ارزیابی و دیدگاه انتقادی، دست‌یافته است. در واقع پژوهشگر بر اساس نتایج حاصل از پژوهش خود و در مدل جدید طراحی شده، تفکر انتقادی را زیربنا و اساس فکری مورد نیاز در استفاده از نظریه انتقادی در عمل نشان داده است.

شکل ۱: مدل آموزش تفکر انتقادی در حرفه مددکاری اجتماعی

این فرآیند چند بعدی به درک چگونگی نگرش اعضای هیئت علمی مددکاری اجتماعی به تفکر انتقادی در آموزش مددکاران اجتماعی کمک می‌کند تا تفکر انتقادی را به عنوان یک فرآیند کل‌نگر، یکپارچه، پیچیده که محل تلاقی این ابعاد چندگانه می‌باشد، بشناسند. به عبارتی تفکر انتقادی نیاز به ادغام نظریه، تحقیق و عمل دارد، به این ترتیب که مددکار اجتماعی باید بتواند با جمع‌آوری اطلاعات متنوع و پیچیده در مسئله مورد نظر، به شیوه‌ای منطقی و مستدل، آن‌ها را کنار هم بچیند و به آن‌ها معنا ببخشد. فرایند انجام فعالیت‌های مددکار اجتماعی به شیوه انتقادی یعنی توجه به جنبه‌های مختلف احساس، عمل و باورها و بازتفسیر مفروضات، در نظر داشتن عوامل زمینه‌ای، زیر سوال

بردن روابط قدرت، بررسی و ارزیابی نگرش‌های متنوع در تصمیم‌گیری که همگی در حوزه بینش انتقادی مددکار اجتماعی قرار دارند.

منابع:

۱- معارف‌وند، معصومه؛ فرمانی، عذرا. ۱۳۹۷، مددکاری اجتماعی در آستانه ارائه نظریه‌های بومی، فصلنامه مددکاری اجتماعی، دوره ۷، شماره ۲، پیاپی ۲۴.

۲- فتحی، منصور. ۱۳۹۷، عوامل مرتبط با مهارت‌های تفکر انتقادی (مورد مطالعه: دانشجویان دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی)، پژوهشنامه مددکاری اجتماعی، سال دوم، شماره ۸.

3- Samson, Patricia Louise, "Critical Thinking in Social Work Education: A Delphi Study of Faculty Understanding" (2018). Electronic Theses and Dissertations. 7395.